

*Bojan Godeša**

**»Ali bi ne bilo za vse Slovence še najbolje,
da bi vsi pripadli Italiji?«
(O letaku »Kaj si Slovenci želimo ob sklepanju miru?«
z dne 10. junija 1941)¹**

»Kaj si Slovenci želimo ob sklepanju miru?

Da ne bodo kdaj očitali, da se za Slovence pri sklepanju miru nihče ni brigal, naj bi se člani »Sosveta za Ljubljansko pokrajino« zavzeli za to, kaj si Slovenci pri sklepanju miru želimo. Ako bi s tem čakali do izida vojske, bi bilo to prepozno, da bi se šele takrat zedinili, kaj bi bilo za Slovence najbolje.

Zdaj se največ govori o federaciji balkanskih ali celo vseh podonavskih držav. Toda danes nihče resno ne misli na to, da bi se združili Hrvati s Srbi ali Bolgari s Srbi. Lahko pa se federacija osnuje na ukaz diplomatov, zoper voljo narodov, toda taka federacija bi še hitreje razpadla, kot je razpadla Jugoslavija.

Ali bi zato ne kazalo, da bi vsaj preudarili tole: Ker Italija že ima Primorje in Ljubljansko pokrajino in ker so tudi že Hrvati zvezani z Italijo, ali bi ne bilo za vse Slovence še najbolje, da bi vsi pripadli Italiji?! Morda bi si lahko izgovorili najširšo avtonomijo. Tako bi bili zavarovani v veliki in močni državi in bi ne prehajali več iz ene države v drugo, kot smo v zadnjih 22 letih prišli kar v tri države: Avstrijo, Jugoslavijo in Italijo.

1. Kakor sedaj kaže, bi svobode pod Italijo ne imeli nič manj kakor smo jo imeli v Jugoslaviji: banski svet – sosvet Ljubljanske pokrajine, ban – visoki komisar itd. Kakšno svobodo imajo zdaj Slovenci v Mariboru in kakšno imamo mi v Ljubljani!
2. Da bi Italija mogla dobiti vse Slovence, tudi Korošce s Celovcem in Štajerce

* dr. Bojan Godeša, Inštitut za novejšo zgodovino, SI-1000 Ljubljana, Kongresni trg 1, bojan.godesa@inz.si

1 Prispevek je nastal v okviru izvajanja raziskovalnega programa št. P6-0281 Idejnopolitični in kulturni pluralizem in monizem na Slovenskem v 20. stoletju, ki ga sofinancira Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije.

z Mariborom, pri tem bi Slovencem pomagali tudi Italijani sami: Grazioli in Duce. Duce bi skušal Hitlerja pregovoriti, da bi Hitler sprejel v zameno za Slovenijo kako drugo provincijo, železnico do Trsta in пристanišče v Trstu, ali tudi brez tega, to je stvar dogovora. - Ducejeva beseda bi pri Hitlerju veliko več zaleгла, ako bi se lahko sklicevali na to, da Slovenci želijo priti vsi pod Italijo. Javno si zdaj tega nihče ne upa povedati z obzirom na Nemce.

3. V »Spomenici« na Dučēja bi dokazali, da je v Avstriji celo pristransko ljudsko štetje pokazalo, da ni bila Spodnja Štajerska nikoli »deutsches Gebiet«, kakor to so Štajerski Nemci Hitlerja informirali. Kako da se je nekaj Nemcev naselilo na Spodnjem Štajerskem, to bi v spomenici na Duceja opisal kak zgodovinar. Kolikor zdaj pomaga Italija Nemčiji, za to bi bila Italija od Nemčije lahko z vso odločnostjo zahtevala zase vso Slovenijo. Da je Italija do Nemčije preveč popustljiva, to je splošno znano. Ko bi vsaka država tako lepo postopala v zasedeni pokrajini kot to dela Italija, potem bi bil »novi red« v Evropi rešen z lahkoto.

4. Če Hitler zahteva, da morajo Nemci prebivati vsi v skupni Nemški državi, bi ga bilo treba prepričati, da mora dosledno dovoliti tudi Slovencem, da pridejo vsi v eno državo, ne pa da bi bila peščica Slovencev razkosana na tri države.

5. Tako spomenico bi eksclenca Grazioli poslal Duceju, ta pa svojemu poslaniku v Berlin z ukazom, da informira Hitlerjeve ljudi in jih skuša pridobiti za odstop Slovencev Italiji. Na besede Duceja in Ciana bi se morda celo med Nemci kdo zavzel pri Hitlerju za pravično stvar Slovencev. Tudi če bi vsega tega ne dosegli, vsaj to bi se z Dučjevo pomočjo doseglo, da bi prišla pod Italijo velika večina Slovencev in da ne bi segala državna meja prav tik do Ljubljane.

Ljubljana, 10. VI. 1941

Ivan Gornik²

Dokument se je ohranil v zapuščini Maksa Šnuderla in je bil objavljen v njegovem dnevniku. Šnuderlu ga je dal Josip Petejan, predvojni socialist in tudi član 6. aprila 1941 ustanovljenega Narodnega sveta za Slovenijo. Šnuderl si je v dnevnik 7. julija 1941 v zvezi z zgornjim letakom zapisal:

»Popoldne pri Petejanu, dal mi je prebrati spomenico, ki jo je sosvet izročil Mussoliniju in papežu.³ Obsega 30 strani, je sicer očitno le iz vidika katoliške stranke, a vendarle dobra. Navaja splošno preganjanja, nato podrobne primere

2 Šnuderl, *Dnevnik 1941–1945*, str. 117–118.

3 Mišljena je 31 strani dolga spomenica *Tragedija slovenskega naroda* z datumom 18. maj 1941 (v celoti objavljena v Zakrajšek, *Ko smo šli*, str. 185–203), ki jo je »poklonitvena deputacija« konzulte v Rimu izročila Mussoliniju in papežu.

n. pr. Gračnar iz Rogaške Slatine, trgovec Hrastelj iz Gornje Radgone in mnogo duhovnikov. Na koncu je statistično poročilo o razmerju med Nemci in Slovenci na Slovenskem, 2,5% Nemcev s Kočevarji vred leta 1930 cca 28.000, l. 1910 ca 100.000. Petejan mi je dal tudi letak za italijansko tezo. Pisec se ali šali ali pa je bedak, ko si zamišlja kot možne take absurdnosti!«⁴

Šnuderl si je o tem srečanju s Petejanom kasneje zabeležil naslednje:

»Petejan mi je obljubil, mi bo dal spomenico prebrati. Letak mi je dal, hranim ga v originalu. Vzel ga je v svoji sobici, ko sem bil pri njem, z večjega kupa takih letakov, pisanih s strojem. Tako sem spoznal, da on deli te letake. Iz njegovega govorjenja pa sem ugotovil, da je on na letaku podpisani Ivan Gornik. Bil je navdušen nad tem, da je spomenico dobil papež. Od tega si je mnogo obetal. Veroval je v zmago Osi.«⁵

V knjigi z naslovom *Pol stoletja spominov* pa je Rudolf Golouh opisal tedanje Petejanovo ravnanje z besedami:

»Zvedel sem, da se je Petejan pridružil Narodnemu svetu, s katerim so se meščanske stranke predstavile narodu kot edine legitimne zastopnice in zaščitnice njegovih interesov. Opozoril sem Petejana in ostale, da socialistična stranka nima kaj iskati v »Narodnem svetu«, da delavstvo ni nikogar poblastilo, da stopi vanj. Mojemu mnenju se je pridružil stari Ivan Mlinar, ki je bil tudi član izvršnega odbora. Člani tega improviziranega strankinega sveta smo se več mesecev shajali vsako nedeljo dopoldne. Nesoglasja so prihajala vse ostreje do izraza. Po ustanovitvi Osvobodilne fronte sem sodil, da ne moremo molče mimo tega dogodka. Opomnil sem, da so dolžni delavstvu povedati, da ostanemo stranka proletariata. Zadel sem v osje gnezdo. Za Petejana je bil Narodni svet vodilno predstavništvo slovenskega ljudstva. Začel je širiti v Ljubljani kopijo na opalografu razmnoženega pisma, ki so ga stranke, zbrane v Narodnem svetu, poslale papežu v Rim, da bi blagoslovil slovenski narod in mu pomagal premagati v tej dolgi poslanici našete težave. Petejan je zatrjeval, da je s tem pismom že vse povedano in se je treba po njem le ravnati.«⁶

V zvezi z omenjenim besedilo je ohranjeno tudi pričevanje Metoda Mikuža:

4 Šnuderl, *Dnevnik 1941–1945*, str. 116.

5 Prav tam, str. 98.

6 Golouh, *Pol stoletja spominov*, str. 403.

»Omembe je vredna poverljiva Mussolinijeva brzjavka komandantu II. armade, ki se glasi: 'Nujno je, da je zadržanje italijanskih čet v okupiranih krajih v vsakem pogledu neoporečno. To ni potrebno samo zaradi prestiža naše vojske, temveč tudi zaradi naših glavnih političnih ciljev'. (...) Do neke mere so Italijani s takim 'demokracičnim' postopanjem res kmalu uglasili pot pri klerikalnem delu slovenske buržoazije (Italijani niso preganjali duhovnikov kakor jih je Hitler s Štajerske in Gorenjske, rimski papež je bil Italijan itd.) in zato so mogli računati na njeno pomoč pri svojem glavnem političnem cilju: zasesti čim več Slovenije. V tej zvezi je zanimivo pismo izdajalca Ehrlicha, katerega mi je pokazal po kapitulaciji Italije v Velikih Laščah Pucelj. V pismu, katerega je razposlal Ehrlich vsem 'voditeljem' slovenskega naroda kot je bil Pucelj sem bral in si zapomnil – pisma mi Pucelj seveda ni hotel izročiti – da naj čim več 'voditeljev' slovenskega naroda pošlje Mussoliniju prošnjo, na podlagi katere bi potem Mussolini lahko zahteval od Hitlerja, da bi Italija zasedla vso Slovenijo (tudi Koroško) in bi tako Slovenci v celoti prišli pod katoliško Italijo.«⁷

Vsekakor je glede avtorstva omenjenega dokumenta prepričljivejše Mikužovo pričevanje, namreč, da je avtor besedila »Kaj si Slovenci želimo ob sklepanju miru?« vodja intransigentne katoliške skupine »stražarji« Lambert Ehrlich, ki se je tudi kasneje še ukvarjal s predlogi rešitve slovenskega vprašanja (najpomembnejši je njegov »Slovenski problem«).⁸

V dokumentu »Kaj si Slovenci želimo ob sklepanju miru?« izražena prošnja po združitvi vseh Slovencev v okviru fašistične Italije, s katero so bili seznanjeni člani konzulte in tudi drugi vidnejši politiki, je bila mišljena kot naslednji korak v sklopu pobude, ki jo je sprožil Natlačen po prihodu »poklonitvene deputacije« sosveta v Rimu, kjer so se njeni predstavniki 7. in 8. junija 1941 srečali z Mussolinijem in papežem, z namenom, da mu izrazijo vdanost in hvaležnost za aneksijo Ljubljanske pokrajine h Kraljevini Italiji in za podeljeno avtonomijo.

Pred tem je bila namreč izdelana 31 strani dolga spomenica *Tragedija slovenskega naroda* (datirana z 18. majem 1941) o dogajanju na nemškem zasedbenem ozemlju, ki so jo predstavniki konzulte nesli s seboj v Rim. O tem je Natlačen v svojem poročilu, ki ga je poslal v London, zapisal naslednje:

»Ob tej priliki⁹ sem Grazioliju zopet omenil svoj namero, da hočem Mussolinija opozoriti na nečloveško postopanje Nemcev napram Slovencem in mu izročiti posebno spomenico z opisom, kako Nemci zatirajo slovenski živelj ter

7 Mikuž, *Kako so Italijani*, str. 6.

8 Godeša, *Slovensko nacionalno vprašanje*, str. 268–305.

9 Gre za njun pogovor 3. junija 1941, ko je Grazioli sporočil Natlačenu, da bo delegacija konzulte odšla v Rim k Mussoliniju.

da ga hočem prositi pomoči. Grazioli mi je povedal, da bom lahko o tem z Mussolinijem govoril takoj potem, ko bo oficijelni sprejem končan in da bo on poskrbel, da me bo Mussolini zadržal pri sebi. Omenil sem mu tudi ponovno, da hočem na vsak način z istim namenom do papeža.«¹⁰

Predajo spomenice Mussoliniju je Natlačen v istem poročilu opisal z besedami:

»Po oficijelnem sprejemu pri Mussoliniju, sem mu s kratkim nagovorom izročil pripravljeno napisano spomenico o tem, kako nečloveško postopajo Nemci s Slovenci na ozemlju, ki je od Nemčije zasedeno. Spomenica je obsegala 31 s strojem napisanih strani, in sicer v italijanskem in nemškem jeziku. V svojem uvodnem nagovoru sem omenil, da si ne morem misliti, da bi se vse to zgodilo z vednostjo Hitlerja ali njegovih ožjih sodelavcev ter da ga zato prosim, naj poskrbi, da bo spomenica prišla v roke samega Hitlerja, ali katerega izmed njegovih najožjih sodelavcev, da bi se napravil konec strašnemu trpljenju, ki mu je izpostavljen slovenski narod na ozemlju, zasedenem od Nemčije. Mussolini me je vprašal, ali je vse to, kar je v spomenici napisano, tudi popolna resnica. Izjavil sem mu, da sem osebno skrbel da ni prišlo nič v spomenico, kar ni preverjeno in da osebno odgovarjam za točnost vseh navedb v spomenici. Mussolini je nato izjavil, da bo spomenico pazljivo prečital in da bo morda mogel kaj storiti. Nato sem Mussolinija še posebej opozoril, da se pripravlja nasilno preseljevanje Slovencev in da slišim, da je že odločeno, da se preseli iz ozemlja, ki je zasedeno od Nemcev, kar 280.000 Slovencev nekam v Srbijo. Mussolini mi je pripomnil, da je o tem že nekaj slišal, nakar sem nadaljeval, da bi taka nasilna preselitev bila za narod strašno katastrofalna in si hujše katastrofe sploh ne morem misliti in sem prosil Mussolinija, naj zastavi ves svoj vpliv pri Hitlerju, da se to še v zadnjem hipu prepreči. Dodal sem: 'Ako to preprečite, Vam bo slovenski narod za to večno hvaležen.' Posamezni člani konsulte, ki so temu mojemu razgovoru z Mussolinijem prisostvovali in mirno in nemoteno mogli med najinim razgovorom motriti Mussolinija, so mi po končani avdijenci izjavili, da je bilo iz Mussolinijevega obraza razbrati, da so moja izvajanja napravila nanj močan vtis«.¹¹

V tem okviru velja opozoriti na zanimivo in nekoliko protislovno usodo te spomenice. Pater Kazimir Zakrajšek, ki je imel tudi ameriško državljanstvo, je njen prepis (glede na prvotni namen je bila seveda pisana v nemškem jeziku!) po vrnitvi predstavnikov konzulte iz Rima, po Natlačnovem in Rožmanovem naročilu v drugi polovici junija

10 *Natlačen o svojem delovanju*, str. 142.

11 Prav tam, str. 143–144.

1941 odnesel v Združene države Amerike in poskrbel, da se je prek časopisov in revij z vsebino seznanila tudi ameriška javnost. Sočasno je slovenski prevod spomenice Zakrajšek prek jugoslovanskega veleposlaništva v Lizboni poslal v London Mihi Kreku. Spomenica, ki je bila prvotno napisana z namenom, da se z njo seznani Hitler, »ki naj bi posredoval, da bi ta grozodejstva prenehala«, je tako po spletu okoliščin postala prvi dokument, ki je obveščal svetovno javnost, pa tudi jugoslovansko vlado v begunstvu o nacističnem nasilju nad Slovenci.¹²

Sicer pa se spomenica o preganjanju Slovencev na nemškem ozemlju zelo zgovorno zaključuje:

»Vodja nemškega naroda in države Adolf Hitler je ob izbruhu vojne med Nemčijo in Jugoslavijo slovesno izjavil: 'Proti Hrvatom in Slovincem se ne bomo borili. Hrvatom in Slovincem bomo prizanašali'.¹³ Z obžalovanjem pa moramo poudariti, da je postopanje nemških organov na ozemlju, zasedenem po Nemcih, nekaj popolnoma nasprotnega kot to, kar je Führer svečano obljubil.«¹⁴

Pričakovanje, da se lahko težave, v katerih so se Slovenci znašli v prvih tednih po napadu sil osi na Jugoslavijo (razkosanje slovenskega ozemlja, ravnanje nemških oblasti na Štajerskem in Gorenjskem), razrešijo le s pomočjo samega Hitlerja, je izviralo iz prepričanja predvojnih nosilcev oblasti v Dravski banovini, da bodo sile osi v svetovnem spopadu zmagale in temu ustrezno tudi ukrojile svetovno ureditev. Zato je predvojna politična elita v Dravski banovini ob napadu sil osi na Jugoslavijo sprejela odločitev, da svoj obstoj povežejo z usodo sil osi v svetovnem spopadu. Takšno strateško usmeritev je že po kapitulaciji Francije poleti 1940 načrtoval dolgoletni karizmatični vodja slovenskega političnega katolicizma dr. Anton Korošec. Njeno bistvo je načelnik SLS le dober mesec pred smrtjo decembra 1940 v pogovoru z nemškim veleposlanikom v Beogradu utemeljil s prepričanjem, kot je ta nato poročal v Berlin, da vidi »*nedvomno edino možnost za zaščito svoje slovenske domovine v tem, da se najtesneje nasloni na os in zlasti na Nemčijo. Tako bo prav iz preudarnosti svojo politiko daljnosežno prilagodil našim željam*«. ¹⁵ V skladu s takšnim razmislekom sta po Simovičevem državnem udaru 27. marca 1941 ravнала tudi tedanja katoliška politična prvaka Fran Kulovec in dr. Miha Krek. Ko je postalo znano, da je cilj Hitlerjeve agresije tudi uničenje Jugoslavije kot državne tvorbe, sta, čeprav sta bila še ministra v Simovičevi vladi, prek slovaških diplomatov v Beogradu sporočila

12 Godeša, *Pobuda patra Zakrajška*, str. 103–121.

13 V tem pogledu so se avtorji dokumenta verjetno oprli na Hitlerjevo izjavo o Hrvatih in Slovincih, ko je ob napadu na Jugoslavijo 6. aprila 1941 po radiu nagovoril Nemce. *Dokumente zum Konflikt*, str. 4.

14 Zakrajšek, *Ko smo šli*, str. 203.

15 Biber, *Nacizem in Nemci*, str. 19.

nacističnim oblastem v Berlinu, da jima gre za njuno deželo bolj kot za jugoslovansko državo. Bila sta prepričana, da je vojna neizbežna ter »z njo prihaja konec Jugoslavije«. ¹⁶ Zato sta se zavzela za ustanovitev samostojne Slovenije ali pa za iz Slovenije in Hrvaške oblikovano skupno državo. Istočasno sta izrecno poudarila, da izhod »pa mora biti na vsak način najden in rešen v sodelovanju z Nemčijo«. ¹⁷ V okviru takšnega razmisleka so si politiki, zbrani v 6. aprila 1941 ustanovljenem Narodnem svetu za Slovenijo, prizadevali za ustanovitev slovenske države pod zaščito sil osi. Ti poskusi slovenskih predvojnih vodilnih politikov, da bi se postavili ob bok Jozefu Tisi in Anteju Paveliću, so se končali klavрно, saj jim ni bila namenjena niti vloga »polnopravnih« kvizlingov, kot so tedaj pogosto označevali osebe, ki so prevzele takšno ali podobno vlogo kot voditelja Slovaške in NDH. Sicer pa sta tudi v Hitlerjevi hierarhiji odnosov z nacističnimi zavezniki tako Tisova Slovaška kot Pavelićeva NDH veljali za bolj ali manj »tretjerazredni« državi, vendar je bil tudi tak »marionetni« položaj za slovensko predvojno elito v okviru Hitlerjevega »novega reda« povsem nedosegljiv.

Predvojna politična elita je pristala na aneksijo Ljubljanske pokrajine h Kraljevini Italiji. V takšnem okviru so se morali zadovoljiti s povsem obrobni položajem in le simbolično vlogo, s članstvom v fašistični pokrajinski konzultu, ki je imela le posvetovalni značaj, kjer so s potrjevanjem odločitev pokrajinskih fašističnih oblasti zgolj izkazovali svojo lojalnost do italijanske države in fašističnega režima. ¹⁸

Do spoznanja, v kakšnem nezavidljivem položaju so se znašli, so predstavniki predvojnih strank prišli po srečanju med italijanskim zunanjim ministrom Galeazzom Cianom ¹⁹ in Natlačenom v Ljubljani 25. aprila 1941, ki ga je slednji v svojem poročilu v London opisal z besedami:

»Dne 25. aprila je prišel v Ljubljano zunanji minister grof Ciano. V banski palači se je sestal z dr. Antejem Pavelićem. Okrog 13. ure mi je bilo javljeno iz banske palače, da želi grof Ciano z menoj govoriti in da me bo tekom popoldneva enkrat sprejel ter da naj zato ostanem doma, da bi me takoj dosegel po telefonu. (...) Grofu Cianu sem predvsem razložil, kako težka je usoda nas Slovencev, ker je naše ozemlje raztrgano in zasedeno deloma od Nemcev, deloma od Madžarov, deloma od Italijanov. Razložil sem mu, kako nečloveško je

16 *Narodnoosvobodilni boj*, str. 348–349. Angleški prevod dokumenta v *Documents on German Foreign Policy 1918–1945. Series D (1937), Volume XII, The War Years. February 1–June 22, 1941* (Washington, 1962). Nemški izvirnik je bil objavljen v: *Akten zur Deutsche auswärtigen Politik 1918–1945, Serie D: 1937–1941, Band XII. 1, Die Kriegsjahre*, 5. Band, 1. Halbband (Göttingen, 1969). Der Geschäftsträger in Belgrad an das Auswärtige Amt, 5. April 1941. Dok. 273, str. 383–384.

17 Prav tam.

18 Godeša, *Čas odločitev*.

19 Ta je v Ljubljano, ko se je vračal s srečanja z nemškim zunanjim ministrom Joachimom von Ribbentroppom na Dunaju, prišel v Ljubljano, da se sestane s hrvaškim vodjem Antejem Pavelićem.

postopanje Nemcev s Slovenci, po drugi strani pa sem zlasti skušal dopovedati, da so meje, kakor so jih postavili Nemci tako s prometnega in gospodarskega, kakor tudi političnega in etnografskega stališča popolnoma nemogoče. Predočil sem mu, da je Ljubljana odrezana od svoje neposredne okolice, brez katere trajno nikakor ne more gospodarsko obstati, da pa prav tako tudi okolica, ki je od Ljubljane odrezana, ne bo mogla gospodarsko živeti. Skušal sem grofu Ciano predočiti, da bi morala Italija zasesti vsaj celo bivšo Kranjsko ter še okraja Laško in Brežice, torej celo bivšo Ljubljansko oblast, ki je kolikor toliko zaočkrožena in samostojnega gospodarskega življenja zmožna gospodarska enota. Grof Ciano, ki je bil videti utrujen, zamišljen in potrtn, mi je nato povedal, da je meja med Italijo in Nemčijo že določena in sicer tako, da pride vse ozemlje, ki leži severno in vzhodno od Ljubljane, pod Nemčijo. V teku nadaljnega pogovora mi je povedal, da je meja določena tik nad Ljubljano, tako da bo občina Št. Vid pripadla Nemčiji, potem pa da gre meja po Savi do Dolskega, kjer zavije preko janskih hribov. Bil sem seveda nad to izjavo silno konsterniran in sem se trudil, da bi grofa Ciana prepričal, da je taka meja gospodarsko popolnoma nemogoča, da Ljubljane niti ne bo mogoče preskrbovati z mlekom. Nato mi je grof Ciano resignirano izjavil, da se zaenkrat na tem ne da prav nič spremeniti in mi je odkritosrčno pripomnil, da je pretekli torek 22. aprila na Dunaju podpisal dogovor, s katerim je taka meja določena. Z odkritosrčnostjo, ki sem si jo moral čuditi, mi je dejal, da so mu na Dunaju, ko je prišel tja, predložili karto, v kateri je bila meja tako, kakor mi jo je razložil, že začrtana. Ko je hotel s svojo pripombo doseči spremenitev meje, so mu na kratko povedali: 'Der Führer hat schon so entschieden!' V nadaljnjem razgovoru sem grofa Ciana prosil, naj uporabi svoje zveze, da doseže pri Nemcih, da se bo prenehalo z nečloveškim preganjanjem Slovencev, ki nimajo na sebi druge krivde, kakor edinole da so Slovenci. Prosil sem ga, naj to željo sporoči tudi Mussoliniju. Grof Ciano je bil, kakor že omenjeno, ves čas najinega razgovora videti močno potrtn in na vse moje prošnje ni kaj več reagiral, kakor z nekaterimi vljudnostnimi tolažilnimi izjavami.²⁰

Tudi Ciano si je v dnevnik zabeležil omenjeni sestanek in ga opisal z besedami:

»V Ljubljani. Peklenski dan: dež in ledeno mrzel veter. Ljudje so videti vsi iz sebe, vendar njihovo vedenje ni sovražno. (...) Videl sem bivšega slovenskega bana. Poznam ga še iz Stojadinovičevih časov. Potrtn je zaradi usode, ki je zadela Slovenijo pod Nemci. In res, komisar Grazioli mi pripoveduje, da Nemci

20 *Natlačen o svojem delovanju*, str. 136.

naravnost zverinsko ravnaajo z življem. Ropanje, kraja in ubijanje je na dnevnem redu. Cerkve in samostan so oropani in zaprti.«²¹

Kljub popolnoma negativni izkušnji s poskusom ustanovitve slovenske države pod Hitlerjevo zaščito po prejetju nemškega dokončnega negativnega odgovora na prošnjo Narodnega sveta za vzpostavitev stika z nemško vlado 14. aprila 1941 v Celje, ko je bilo predstavniku Narodnega sveta Marku Kranjcu sporočeno, »da predstavnik ministrstva zunanjih zadev ne vidi možnosti, da bi se mogel sestati s predsednikom Slovenskega narodnega sveta«,²² pa so sedaj ponovno skušali priti v stik z nemškim frirerjem, z namenom, da ga odvrnejo od raznarodovalnih načrtov in ga prepričajo, da bi v okviru nacističnega novega reda tudi Slovenci morali živeti skupaj.

Do ponovnega poskusa navezave stikov s Hitlerjem je prišlo takoj po Cianovem prihodu v Ljubljano. To je razvidno iz Šnuderlovega dnevnika, ko si je vanj 28. aprila 1941 zapisal:

»V torek (28. 4.) sem bil pri dr. Matkotu,²³ ki me je sprejel v bolnico in v sredo sem res šel tja. V ponedeljek sem še bil pri predsedniku Apelacijskega sodišča dr. Goliji in ga prosil, naj kaj ukrene v zaščito Mariboru zaprtih sodnikov in odvetnikov. Dejal je, da ne more ničesar, ker se Italijani bojijo, da pa se dela na tem, da Hrvati potom Slovakov opozore Hitlerja na to postopanje. Vedel sem, da to ni nič, ker je to sistem in pa, kaj bi hudiči delali drugače kot po volji Belcebuba!«²⁴

V ta namen so izkoristili tudi prihod italijanskega ministra za narodno kulturo Giuseppea Bottaija 23. in 24. maja 1941 v Ljubljano. Bottai, ki je imel za seboj bogato fašistično kariero, med drugim je napisal tudi knjigo *Mussolini – ustanovitelj imperija*, je namreč prišel v Ljubljano kot posebni Mussolinijev odposlanec z nalogo, da se seznani s slovenskimi znanstvenimi in kulturnimi krogi in jim omogoči nemoten razvoj.²⁵ V dveh dneh je imel precej natrpan program, saj je obiskal vse pomembnejše slovenske kulturne in znanstvene ustanove (univerzo, Akademijo znanosti in umetnosti, Narodni muzej, opero itd.) ter se sestal z njihovimi predstavniki. Poleg tega se je srečal tudi z ljubljanskim županom Jurom Adlešičem, ljubljanskim škofom Gregorijem Rožmanom in bivšim banom Dravske banovine Markom Natlačenom.

Kot je razvidno iz Bottaijevega dnevnika, se je fašistični minister z omenjenimi osebami v Ljubljani pogovarjal tudi o tedanjih političnih željah slovenske politične elite.

21 *Zaupni dnevnik grofa Ciana*, str. 12.

22 *Natlačen o svojem delovanju*, str. 133–135.

23 Ivan Matko, zdravnik, predstojnik internega oddelka mariborske splošne bolnišnice.

24 Šnuderl, *Dnevnik 1941–1945*, str. 89–90.

25 *Prosvetni minister Eks. Bottai*.

V času bivanja v Ljubljani Bottai v dnevnik ni zapisal ničesar, le 25. maja 1941, da se je vrnil iz Ljubljane v Rim. Naslednji dan, 26. maja 1941, pa si je v dnevnik zabeležil pogovor z italijanskim zunanjim ministrom Ciano:

»Z Galeazzem. Z njim govoril o nezadovoljstvu Slovencev z absurdno mejo, ki deli Ljubljano od njenih najbolj življenjskih delov. Ciano je odgovoril, da se ne da nič storiti; Nemci so sporočili mejno črto preko kurirja«. ²⁶ Ta pogovor si je zabeležil tudi Ciano v svojem dnevniku: »Videl sem Bottaija. Kakor vsi, ki se vrnejo iz Slovenije, tudi on zelo obsoja Nemce«. ²⁷

Nekaj dni po prihodu iz Ljubljane se je Bottai oglasil tudi pri Mussoliniju in ga seznanil s svojim obiskom v novoustanovljeni Ljubljanski pokrajini, kamor je bil poslan kot njegov posebni odposlanec. V dnevnik si je Bottai zabeležil pogovor z Mussolinijem 28. maja 1941:

»Opozoril sem ga na nepravilno slovensko mejo in na upanje, da bi se lahko o tem ponovno pogovoril s Hitlerjem. Postalo mu je nerodno, skoraj je zardel: izključuje, da bi se, vsaj v tem trenutku, dalo kaj narediti. Povem mu o grozljivih odmevih, ki prihajajo z ozemelj, ki so jih zasedli Nemci. Razloži mi, da se sedaj v Sloveniji odvija prva faza nemške okupacije, katere cilj je deželo izkoristiti za vse, kar potrebujejo za vojno: metodično izkoriščanje, torej predvideno in urejeno do podrobnosti, ki ga vodi poseben urad s sedežem v Stuttgartu. V drugi fazi bodo Nemci reorganizirali izkoriščeno deželo s svojimi proizvodi. V tretji fazi, ki so jo že dosegli v okupirani Franciji, temeljito sodelujejo z investiranjem kapitala v ekonomiji prizadete države. Rad bi vprašal, kakšna je italijanska metoda. Raje sem molčal«. ²⁸

Iz Bottaijevih dnevniških zapiskov lahko razberemo, da je bila glavna tema njegovih političnih pogovorov z ljubljanskimi sogovorniki predvsem problem na novo postavljene italijansko-nemške meje, ki je nenaravno delila slovensko ozemlje. Bottai je po pogovoru v Ljubljani sprejel vlogo posrednika, ki naj bi pripravil tla za pobudo s slovenske strani, da bi Mussolini poskusil prepričati Hitlerja za spremembo italijansko-nemške meje v korist Italije. Za to pobudo je bil primerna osebnost, saj je imel kot Mussolinijev zaupnik in v konkretnem primeru tudi kot njegov posebni odposlanec skoraj neomejen dostop do njega. Mussolini je bil za posredovanje naprošen kot oseba, vredna Hitlerjevega zaupanja, in tako rekoč edini, ki bi lahko po mnenju slovenskih sogovornikov vplival

26 Bottai, *Diario 1935–1944*, str. 269.

27 *Zaupni dnevnik grofa Ciana*, str. 22.

28 Bottai, *Diario 1935–1944*, str. 269–270.

na nemškega voditelja. Slovenska stran namreč ni imela možnosti priti v neposredno Hitlerjevo bližino, pa tudi zaradi strahu pred nemškim odzivom si takšne pobude nihče niti ni upal javno predlagati.

Takoj po Bottaijevem odhodu iz Ljubljane, 24. maja 1941, v Rim se je Natlačen odločil odpotovati v Rim k Mussoliniju in papežu, kar kaže, da sta bila z Bottaijem dogovorjena, da mu ta utre pot do Mussolinija in ga seznani s slovensko željo po spremembi meje v korist Italije.

Natlačen je v svojem poročilu odločitev, da odide v Rim k Mussoliniju in papežu, pojasnil z besedami:

»Dne 26. maja sem zaprosil za sprejem pri visokem komisarju Grazioliju. Povedal sem mu, da sem se odločil odpotovati v Rim, kjer želim biti sprejet od Mussolinija in papeža. Na kratko sem mu razložil, kako nečloveško se postopa s Slovenci na ozemlju, ki je zasedeno od Nemcev. Povedal sem, da se sicer zavedam, da je le malo upanja, da bi moje posredovanje pri Mussoliniju in pri papežu imelo v tem oziru kak uspeh, da pa vendarle hočem to storiti, da bom sam imel zavest, da sem vse storil in vse poizkusil, kar je bilo v danih razmerah mogoče, da dosežem olajšanje rojakom. Prosil sem zato Graziolija, naj mi za to oskrbi potrebno dovoljenje za potovanje v Rim in da mi posreduje sprejem pri Mussoliniju. Grazioli mi je tedaj omenil, da bo danes ali jutri izvršeno imenovanje konsulte, da bom prvi član konsulte, in da bo konsulta, čim bo njeno imenovanje izvršeno, šla z njim v Rim, da se pokloni Mussoliniju. To da se bo zgodilo že v nekaj dneh. Glede na to naj opustim nameravano potovanje, ker da bom itak lahko to opravil, ko pojdem s konsulto v Rim«. ²⁹

Sicer pa Natlačen v poročilu v London ljubljanskega srečanja z Bottaijem, ki je bilo bistveno za njegovo odločitev, da zaprosi za sprejem pri Mussoliniju v Rimu, sploh ni omenil. Z zamolčanjem Bottaijevega posredništva, ki je bilo ključni element, brez katerega Natlačen svoje pobude sploh ne bi mogel sprožiti, je predvojni ban v poročilu zameglil temeljni razlog za odhod v Rim. Ta pa je bil predvsem doseči združitev slovenskega ozemlja v Kraljevini Italiji, do katere naj bi prišlo z Mussolinijevim posredovanjem pri Hitlerju. Tako je Natlačen v omenjenem poročilu tudi to pobudo, enako kot prizadevanje za ustanovitev slovenske države pod protektoratom sil osi, preprosto zamolčal.

Natlačen, ki je pred tem prek Bottaija seznanil Mussolinija s slovenskim upanjem glede spremembe meje v korist Italije, je ob obisku sosveta v Rimu italijanskega zunanjega ministra Ciana 8. junija 1941 znova opozoril na nevzdržnost razmejitev slovenskega ozemlja. S ponovno sprožitvijo tega vprašanja je skušal ugotoviti, kakšen je bil odmev

²⁹ Natlačen o svojem delovanju, str. 140.

na Bottaijevo posredovanje pri vrhovih italijanske politike, in morda celo upal, da je na srečanju s Hitlerjem na Brennerju 2. junija 1941 Mussolini načel tudi to vprašanje. Ciano mu je (ponovno) odgovoril, da se trenutno ne da nič storiti, a kot izkušen diplomat izrazil upanje, »da bo tudi za našo stvar prišel kak ugoden trenutek in da je prepričan, da ne more ostati trajno pri taki razmejitvi«. ³⁰ Če Cianov odgovor prevedemo iz diplomatskega v običajni jezik, je to dejansko pomenilo, da je bilo upanje, da bi prišlo do spremembe meje v korist Italije in s tem do združenja slovenskega ozemlja, dokončno pokopano. ³¹

Ob takem grenkem spoznanju je postala povsem brezpredmetna v letaku »Kaj si Slovenci želimo ob sklepanju miru?« predstavljena pobuda, ki je predstavljala izhodišče za spomenico, ki naj bi jo z Mussolinijevim posredovanjem predložili Hitlerju.

Sicer pa letak »Kaj si Slovenci želimo ob sklepanju miru?« izraža tedanje »stanje duha« pretežnega dela slovenske politične elite. Z vsebino dokumenta se je skladalo tudi mnenje nekaterih katoliških razumnikov, ki so trdili, da »rajsi vidijo nadoblast Italijanov kot pa Nemcev ali Srbov«. ³² V začetnem obdobju okupacije so nekateri iskreno verjeli v italijansko državo kot zaščitnico Slovencev. O tedanjem razpoloženju priča tudi izjava, ki si jo je 16. junija 1941 zapisal Šnuderl v dnevnik: »Direktor klasične gimnazije misli, da bo za Italijane treba zamisliti spomenik hvaležnosti; oni se lepo ponašajo«. ³³ Tudi primerjava razmer v Ljubljanski pokrajini s švicarskimi je sodila v okvir takih razmišljanj, ki so vse upe stavile na Italijane prav zaradi tedaj razširjenega mnenja, da gre pri aneksiji Ljubljanske pokrajine h Kraljevini Italiji za dolgoročno rešitev. ³⁴

V okvir ustvarjanja pristrčnih odnosov s fašistično Italijo sodi tudi Natlačenovo povabilo Mussoliniju, da obišče Ljubljansko pokrajino. Znano je tudi, da si je Natlačen prizadeval za pomilostitev obsojencev na drugem tržaškem procesu, kot je razvidno iz knjige Lučke Jerman, predvsem na pobudo goriškega politika Janka Kralja. ³⁵ Vendar nas na tem mestu zanima zgolj to, s kakšnimi argumenti se je zavzel za obsojence pri visokem komisarju za Ljubljansko pokrajino Emiliju Grazioliju. V poročilu v London je Natlačen zapisal naslednje:

»Opozoril sem ga, ³⁶ da je sedaj z objavo dekreta o ustanovitvi Ljubljanske province nastala za Slovence in sicer tudi za one v Primorju popolnoma nova

30 Prav tam, str. 143.

31 Na četrti seji sosveta Ljubljanske pokrajine 9. avgusta 1941 je sicer Natlačen glede na govorice, ki so se pojavljale v javnosti, znova načel vprašanje sprememb meja Ljubljanske pokrajine, a mu je visoki komisar pojasnil, da se »sedanja pogajanja med nemško in italijansko delegacijo nanašajo edinole na določitev sedanje meje, in sicer z vojaškega vidika«. O meji, ki bi ustrezala gospodarskim interesom Ljubljanske pokrajine, po Graziolijevem mnenju, še ni bil čas razpravljati. Ferenc, »Gospod visoki komisar pravi ...«, str. 137–138.

32 Simšič, *Ugo Ubaldi*, str. 439–474.

33 Šnuderl, *Dnevnik 1941–1945*, str. 99.

34 Godeša, *Kdor ni z nami*, str. 96.

35 Jerman, *Pozabljeni politik*.

36 Mišljen je bil Emilio Grazioli.

situacija. Opozoril sem ga, da se nahaja po mojih informacijah okrog 500 Slovencev iz raznih krajev Primorja v internaciji. Plediral sem za to, naj bi napravila Italija z ozirom na novo nastali položaj plemenito in res širokogrudno gesto s tem, da se vse briše, kar je bilo, da se vsi Slovenci, ki so iz političnih razlogov v zaporih, ali v internacijah, puste na svobodo, da se na to, kar je kdo v preteklosti zagrešil, nič več ne ozira, če pa kdo v bodoče kaj zagreši, naj se ga pozove na odgovor. Opozarjal sem, da bi taka gesta odlično odjeknila v vseh slovenskih slojih in da bi Italija s tem med Slovenci, tudi med tistimi, ki so ji bili doslej neprijazno razpoloženi, pridobila izredne simpatije, po drugi strani pa da nima res prav nikakega stvarnega smisla preganjati Slovence zaradi političnih deliktov, ki so z ozirom na novo situacijo postali popolnoma brezpredmetni.³⁷

Natlačenova prošnja za izpustitev primorskih zapornikov in internirancev je sicer kazala njegovo skrb za njihovo usodo, a je njegova argumentacija razlogov za takšno gesto obenem izražala vdanost v obstoječe stanje kot dolgoročno rešitev. To je pomenilo, da je bil Natlačen prepričan, da bo v prihodnosti večina Slovencev, tudi ti v Ljubljanski pokrajini, živela v fašistični Italiji, s čimer naj bi bil dvajsetletni antifašistični boj primorskih Slovencev za priključitev k jugoslovanski državi zaman in »z ozirom na novo situacijo postal popolnoma brezpredmeten«.³⁸

Letak »Kaj si Slovenci želimo ob sklepanju miru?« tako predstavlja najbolj značilen primer tedanje zablude pretežnega dela slovenske predvojne politične elite, ki je z neverjetno vztrajnostjo skušala doseči ugoden položaj Slovenije znotraj rasističnega in totalitarnega novega reda, kljub vseskozi povsem jasno razvidnemu nemškemu odklonilnemu stališču, predvsem pa njihovemu odkritemu in nasilnemu raznarodovanju, ki so ga začeli izvajali takoj po zasedbi. Vse to kaže, da je bilo njihovo prepričanje v zmago sil osi zares trdno.

Opisano ravnanje predvojne slovenske družbene elite v prvih mesecih okupacije se je tako gibalo v iskanju ustrezne rešitve slovenskega vprašanja zgolj v okviru totalitarnega in rasističnega »novega reda« ter je s priznanjem aneksije Ljubljanske pokrajine h Kraljevini Italiji pomenilo njihov pristanek na debelacijo Jugoslavije, tj. nepriznavanje njene državne kontinuitete in pristanek na njeno razkosanje.³⁹ Privolitev v aneksijo je pomenila, kot je to poudaril Janko Pleterški, tudi »*priznanje tuje oblasti kot domače*«. ⁴⁰ Na podlagi pristanka predvojnih strankarskih voditeljev na aneksijo seveda ti nastalih razmer po agresiji sil osi na Jugoslavijo niso mogli obravnavati kot okupacijo. Takšno ravnanje je bilo razumljivo v popolnem nasprotju s stališčem vlad zavezniških držav, vključno z jugoslovansko

37 Natlačen o svojem delovanju, str. 139–140.

38 Godeša, O primorskem antifašizmu, str. 35–36.

39 Tomšič, Vojno in neutralnostno pravo.

40 Pleterški, Pravica in moč, str. 409.

begunsko vlado. Za zaveznike je bilo takšno stališče v nasprotju z mednarodnim pravom in je zato predstavljalo popolnoma nedopustno ravnanje, ki ga niso priznavali kot zakonitega. Tudi z vidika predvojne jugoslovanske zakonodaje je bilo mogoče tako ravnanje obravnavati kot zelo hudo kršitev. Potrditev legitimiranja razkosanja slovenskega ozemlja kot dokončne rešitve je bila z vidika slovenskih nacionalnih interesov s strani sodobnikov opredeljena kot največja katastrofa za slovenski narod. Razumljiva posledica političnega in moralnega diskreditiranja pretežnega dela predvojne politične elite je bila izguba verodostojnosti pred znatnim delom domačega prebivalstva, pa tudi v mednarodnih zavezniških krogih so bili ogorčeni nad njihovim ravnanjem. Takšni negativni odmevi na ravnanje predvojnih oblastnih struktur ob napadu sil osi na Jugoslavijo so kazali, da se je njihov čas nastopati kot legitimen in zakonit predstavnik slovenskih interesov pred domačim prebivalstvom in mednarodno skupnostjo dejansko iztekel.

Viri in literatura

Časopisni vir

Prosvetni minister Eksc. Bottai obiskal Ljubljano. *Slovenec*, 24. maj 1941.

Tiskani viri

Akten zur Deutsche auswärtigen Politik 1918–1945, Serie D: 1937–1941, Band XII. 1, Die Kriegsjahre, 5. Band, 1. Halbband. Göttingen, 1969.

Bottai, Giuseppe, *Diario 1935–1944*. 4. izd. Milano: RCS Libri S. p. A, 2001.

Documents on German Foreign Policy 1918–1945. Series D (1937), Volume XII, The War Years. February 1–June 22). Washington: United States Government printing office, 1962. (dosegljivo na: https://ia601404.us.archive.org/17/items/DocumentsOnGermanForeignPolicy-SeriesD-VolumeXii-February1-June/DocumentsOnGermanForeignPolicy-SeriesD-VolumeXii-February1-June221941_text.pdf).

Dokumente zum Konflikt mit Jugoslawien und Griechenland. Berlin: Zentralverlag der NSDAP Franz. Eher Nachf., 1941.

Šnuderl, Makso, *Dnevnik 1941–1945. 1, V okupirani Ljubljani*. Maribor: Obzorja, 1993.

Zaupni dnevnik grofa Ciana (II. del). Maribor: Večer, 1960.

Literatura

Biber, Dušan, *Nacizem in Nemci v Jugoslaviji*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1966.

Dr. Marko Natlačen o svojem delovanju med 6. aprilom in 14. junijem 1941. *Prispevki za novejšo zgodovino* 41 (1), 2001, str. 117–148.

Ferenc, Tone, »Gospod visoki komisar pravi...«. *Sosvet za Ljubljansko pokrajino. Dokumenti*. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino: Društvo piscev zgodovine NOB, 2001.

Godeša, Bojan, *Kdor ni z nami, je proti nam. Slovenski izobraženci med okupatorji, Osvobodilno fronto in protirevolucionarnim taborom*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1995.

- Godeša, Bojan, Pobuda patra Kazimirja Zakrajška za ustanovitev samostojne slovenske države poleti 1941. *Prispevki za novejšo zgodovino* 39 (2), 1999, str. 103–121.
- Godeša, Bojan, *Slovensko nacionalno vprašanje med drugo svetovno vojno*. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2006.
- Godeša, Bojan, *Čas odločitev. Katoliški tabor in začetek okupacije*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 2011.
- Godeša, Bojan, O primorskem antifašizmu. Aleš Gabrič (ur.), *TIGR v zgodovini in zgodovinopisju*. Ljubljana, 2017, str. 9–40.
- Golouh, Rudolf, *Pol stoletja spominov. Panorama političnih bojev slovenskega naroda*. Ljubljana: Inštitut za zgodovino delavskega gibanja, 1966.
- Jerman, Lučka, *Janko Kralj, utišani in pozabljeni slovenski politik (1894–1944)*. Ljubljana: Družina, 2008.
- Mikuž, Metod, Kako so Italijani zasedali Slovenijo. *Borec* 2 (1), 1950, str. 5–6.
- Narodnoosvobodilni boj v slovenskem narodovem spominu. Slovenski zbornik*. Ljubljana: GO ZZB NOB Slovenije, 2007.
- Pleterski, Janko, *Pravica in moč za samoodločbo. Med Metternichom in Badinterjem. Študije, pregledi, preudarki iz petnajstletja po tretji odločitvi Slovencev*. Ljubljana: Modrijan, 2008.
- Simšič, Tomaž, Ugo Ubaldi di Piamdemeleto (1885–1968) e gli sloveni della Venezia Giulia nel periodo tra le due guerre. *Studi Montefeltrani* 32, 2010, str. 439–474.
- Tomšič, Ivan, *Vojno in nevtralnostno pravo*. Ljubljana: Nova založba, 1942.
- Zakrajšek, Kazimir, *Ko smo šli v morje bridkosti*. Washington, D.C., 1942.

Summary

Bojan Godeša

**»Would it not be best for all Slovenians to fall under Italy?«
(About a document titled »What would we Slovenians like to achieve
by reaching peace?« of 10 June 1941)**

The discourse deals with a document titled “What would Slovenians like to achieve by reaching peace?” of 10 June 1941, which was signed using a pseudonym of Ivan Gornik. The document was preserved in the legacy of Makso Šnuderl and published in his diary. Šnuderl received it from Josip Petejan, a pre-war socialist and member of the National Council for Slovenia which was established on 6 April 1941. This text was most likely authored by the leader of a catholic group that gathered to issue the *Stráža v viharju* (English: Guard in the Storm) newspaper before World War II, i.e. Lambert Ehrlich, who later continued to deal with proposals for solving the Slovenian question (the most important being what he named the “Slovenian problem”).

The document proposes an initiative that, within the racist and totalitarian “new order” created by the Axis powers, the Slovenian question would be resolved in a way that the entire Slovenian territory would fall under the fascist Italy. This idea would supposedly be realised by the help of Mussolini, who would intervene with Hitler. The reason behind such a proposal was the fact that efforts made by the National Council for Slovenia to establish a Slovenian state under the protectorate of the Axis powers in light of their attack, by following Tiso's example in

Slovakia and that of the Independent State of Croatia, were disregarded by Hitler, and that the Slovenian territory was divided among three neighbouring states, i.e. Germany, Italy and Hungary. The entire conduct of the Slovenian pre-war political elite originated from placing confidence in Hitler's win in the global conflict. In the context of this reflection, the pre-war power holders in the Drava Banate made a proposal referred to in said document in order to prevent the Slovenian territory from remaining permanently fragmented.